

МЕЖДУ ОМИР И СНАТГРТ (БЕЗПРЕЦЕДЕНТНО ЯВЛЕНИЕ ЛИ Е ИЗКУСТВЕНИЯТ ИНТЕЛЕКТ СПРЯМО СЛОВОТО)

Д-р Николай Ценков

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Статията има за цел да проследи влиянието, което изкуственият интелект оказва върху съвременната комуникационна парадигма. Изследвана е връзката между „големите езикови модели“ (Large Language Model, LLM) и словото, неговия смисъл и актуалната речева ситуация. Изясняването на тази релация се разкрива чрез предлагане на отговори, свързани с въпросите дали изкуственият интелект е безпрецедентно явление спрямо словото; как изкуственият интелект е интегриран в нова речева ситуация; дали изкуственият интелект нарушава единството между „слово“ и „смисъл“?

Ключови думи: изкуствен интелект; безпрецедентно явление; слово; речева ситуация; смисъл

Пролог

*...цяла Гърция, която някога е била, днес я няма, останало е само слово-
то, което тя е изрекла...*

Исак Паси (quoted in Carlyle 1997, p. 14)

Страхът от изкуствения интелект (ИИ) преследва човечеството от самото начало на компютърната ера. През последните няколко години се появиха мнения, че дори е застрашено оцеляването на човешката цивилизация. Изкуственият интелект, твърди например Ювал Ноа Харари, е придобил забележителни способности да манипулира и генерира език, независимо дали с думи, звуци или изображения. По този начин е „хакнал операционната система на нашата цивилизация“ (Harari 2023).

Тази статия има за цел да постави три провокативни въпроса и да даде няколко хипотетични отговора. Те засягат връзката между словото, неговия смисъл и актуалната речева и комуникационна ситуация, отразяваща влиянието на изкуствения интелект. При формулиране на нашите отговори хипотези ще

разглеждаме изкуствения интелект през призмата на т.нар. „големи езикови модели“ (Large Language Model, LLM), които добиха голяма популярност през последните години: GPT на OpenAI, PaLM и Gemini на Google, Llama на Meta и Claude моделите на Anthropic.

Тяхното развитие и нарастваща употреба в последно време предизвикват все повече негативна конотация по отношение на влиянието им спрямо словото. Разбираемият страх е от погубването на авторовата интенция, автентичността на словото, дехуманизацията на общуването. Редица художествени произведения още от миналия век сякаш пророкуват тези опасения. В „1984“ Оруел представя масовата литература като такава, създавана от „машините за писане на романи“ (Orwell 2021, p. 17). В „Ако пътник в зимна нощ“ от 1979 г. на Итало Калвино художествената фикция въвежда *ОЕПХЛТ* (Организация за електронно производство на хомогенизирани литературни творби) (Calvino 2023, p. 121).

Обикновено една технология въвежда улеснения, които правят живота ни по-удобен, но рядко дава отговори по въпросите за своята интелектуална етика. Оттук се разделят два лагера – на технологичните детерминисти, които смятат техниката за автономна сила извън човешкия контрол, и на инструменталистите, които мислят, че владеем и направляваме средствата, които ни служат. И двете гледни точки имат своите аргументи и основания, понеже самата природа на всяка технология е двойствена. Така например ИИ може да е генератор на фалшива информация, но от друга страна, интегрирането му в съвременната лингводидактология може да се разглежда като „вариант за индивидуално обучение по чужди езици и култури, ориентирано към адекватно използване на разнообразни езикови средства за правилно изразяване на мисловни фрагменти, за овладяване на устна и писмена реч, както и на средства за използване на официален, неутрален и алтернативен регистър на общуване, съставяне и структуриране на писмени текстове и т.н.“ (Veselinov 2024, p. 8). Въпросите на които търси отговори настоящата статия, са провокирани именно от този вечен и неразрешим дебат:

1. Явява ли се изкуствения интелект безпрецедентно явление спрямо словото?
2. Създава ли изкуственият интелект нова речева ситуация?
3. Нарушава ли изкуствения интелект единството между „слово“ и „сми-съл“?

I

Да започнем с първия въпрос – дали изкуственият интелект е безпрецедентно явление спрямо словото. В тази връзка е редно да отчетем, че ролята на *другия* в комуникационния обмен от десетилетия вече не е ексклузивно човешка (Gunkel 2012, p. 3). Далеч преди появата на големите езикови модели

значителна част от онлайн комуникацията не е обмен между хора (human-to-human, H2H), а както Норберт Винер е предсказал през 1950 г. – взаимодействие между хора и машини и машини и машини (Wiener 1988). Още през вече далечната 1982 г. терминът „компютърно опосредена комуникация“ (computer-mediated communication, СМС) вече е идентифициран като социално явление (Hiltz and Kerr 1982, p. 3). През 2012 г. статистиката относно уеб трафика вече дава на машините леко предимство, като 51% от цялата онлайн дейност не е човешка (Foremski 2012). И тези числа нарастват с ускорен темп. Следователно парадигмата на технологично опосредената комуникация не е нещо ново, а ясно очертана тенденция, която няма как да бъде интерпретирана като безпрецедентна.

И все пак това би бил прекалено прибрзан и повърхностен отговор. Поставеният въпрос изисква по-обстоятелствен исторически анализ, но преди това сме изкушени да споделим едно по-скоро „антропологическо“ наблюдение на Борхес, което ще използваме като фокална точка:

Измежду различните изобретения [инструменти] на човека, най-удивителното без съмнение е книгата. Останалите са продължения на тялото му. Микроскопът и телескопът са продължения на зрението му; телефонът е продължение на гласа; след това имаме ралото и мечата, продължения на ръката. Но книгата е нещо друго: книгата е продължение на паметта и на въображението (quoted in: Domínguez 2016).

Използвахме този цитат за да акцентираме върху една ключова дума на Борхес, а именно – *изобретение*. Съвременните LLM модели като ChatGPT днес безспорно приемат като радикално нововъведение, т.е. като изобретение. Затова някои са изкушени да приемат, че те се явяват безпрецедентни спрямо словото. Но нека се замислим дали наистина е така. Нима фактът, че Омир е събрал на едно място всички версии на песните от „Илиада“, също не е била основополагаща находка? Нима азбуката също не е била изобретение? Нима и печатната преса на Гутенберг, съответно книгата, за която Борхес говори, не е била откритие?

Следователно нашата хипотеза е следната: дори и изкуственият интелект да е радикална новост спрямо словото, то тя не е безпрецедентна. Такива коренни промени вече са се случвали и те са част от една традиция. Нека припомним само три „изобретения“ – азбуката, приноса на Омир и печатната преса.

По време на „устния“ период от човешката цивилизация поемите са се рецитирали пред публика, край огъня, на пирове. Всеки поет е можел свободно да използва мита, традицията, понятие като авторско право не е съществувало. Така, в устната традиция, поколение след поколение се е развивала плеяда „автори без авторство“, който са се надграждали взаимно. Песните никога не са стигали до финални версии, непрекъснато са се модифицирали по време на

изпълненията им. Литературата е била мимолетно изкуство, а всеки рецитал е бил импровизация.

Едно *изобретение* променя радикално света през втората половина на VIII в. преди Хр. Настъпва „една кротка революция, която в крайна сметка щяла да преобрази паметта, езика, творческия акт, начина на организиране на мисълта, връзката ни с авторитетния източник, със знанието и а миналото. Промените били бавни, но необикновени. След азбуката нищо повече нямало да е същото“ (Vayeho 2023, p. 122). Въпреки първоначалната съпротива някои бардове започнали да записват поемите върху папирус. По този начин словото се *втвърдило*. В устната традиция то е било пластично и податливо на всякакви модификации. „Вкаменяването“ на словото обаче го спасило от погубване и забвение. Писмеността, също като изкуствения интелект, е *технология* – едновременно опасна и възхитителна. В Античността тя е имала същите последици както интернет хилядолетия по-късно: изградила е обща, разширена, достъпна за всички памет. Книгите са били тогавашните сървъри.

Такъв радикален преход прави и всяко дете, което първоначално само слуша и говори, а после започва да чете и пише. „Илиада“ и „Одисея“ от устни енциклопедии стават артефактите, които бележат границата между устното и писменото слово, именно този преход е безпрецедентен. Какво е направил Омир (който и да е той)? Навързал е няколко версии на песни от преданията в нишката на последователен сюжет. Омир всъщност е бил един много добър компилатор на словото, зад името му се крият много странстващи бардове. Не е ли компилатор и ИИ, зад чието слово стои чуждо знание? Омир не е измислил нищо ново, а само е систематизирал съществуващото. Което днес прави ИИ. Самоличността на Омир е неизвестна, дори е трудно да се определи кога точно е живял. Т.е. той е бил анонимен, без лице – също като ИИ. Ако някои са изкушени да дефинират ИИ като дигитален бог, то същото отношение е имало към Омир – цар Птолемей обвинил в отцеубийство хулителите на поета. Сходни са и притесненията на тогавашните и днешните апокалиптици: във „Федър“ Платон излага притесненията си, че заради писмеността паметта ни ще стане ленива; хората ще спрат да напрягат мозъка си, защото ще имат под ръка нужното им записано знание. Сякаш е предвидил „ефекта Гугъл“, по силата на който помним не самата информацията, а мястото, където може да я открием. Нека допуснем случването на може би най-големия страх от изкуствения интелект: какво ще се стане, ако една сутрин се събудим и установим, че сме абсолютно неспособни да четем и пишем. Ами всъщност нищо ново, непознато и безпрецедентно, както споделя Ирене Вайехо – това би било „завръщане към един не толкова далечен свят, предхождащ чудото на изрисуваните гласове и безмълвните думи“ (Vayeho 2023, p. 389).

Радикално ново „изобретение“ по смисъла на Борхес е печатната преса на Йоханес Гутенберг. Неговото откритие – пише Франсис Бейкн през 1620 г.

– „променя облика на всичко по целия свят така, както никоя империя или секта, или звезда преди това не е упражнявала толкова голяма власт и влияние върху човешката дейност“ (Wacon 2000, p. 100). Според Бейкън светът е претворен, но това не лишава книгите от противниците, които днес имат големите езикови модели. Духовниците и политиците в Англия през 1660 г. се двоумят дали „изобретяването на печатането не причинява на християнския свят повече беди, отколкото ползи“ (Raymond 2005, p. 187). Но вече кутията на Пандора е отворена. Налице са данни (Eisenstein 1980), че „броят на книгите, произведени през 50-те години след изобретението на Гутенберг, е равен на всички книги, изработени от писари в Европа през предходните 1000 години“ (Kar 2012, p. 85).

Печатното слово има безпрецедентни последици и по отношение на политическия живот, то става тъждествено с демокрацията. През печата (неслучайно този термин е валиден и днес) всеки може да говори *urbi et orbi*. Управлява този, който има „дар слово в този народ – тъкмо *това* е демокрацията“ (Carlyle 1997, p. 170). Чрез книгите читателите верифицират „мислите и преживяванията си не само с религиозните поучения, vyplтени в символи или изговорени от духовниците, но и с мислите и преживяванията на други хора“ (Kar 2012, p. 88). Печатната преса има пряко отношение към развитието на протестантството, а с него – и на капитализма, които *mutatis mutandis*, са големите корени, от които е израснала цялата последвала западна история. Гутенберг е създал радикална трансформация и неповторима ситуация, която – наред с другите примери, които посочихме – дава основание да се допусне, че средата, която днес предлага ИИ, не е безпрецедентна. Словото е (и) технология не от вчера. Доколкото, според известната теза на Маклуън, всяка новопоявила се медия не ликвидира предишната, а я „поглъща“, съдържа я в себе си, така и ИИ като явление не е генерално по-различно от появата на всяка нова медия/технология. Де факто първата машина за обработка на информация, която интернет имитира, е Гутенбурговата преса. В уеб пространството отваряме *страници* – връзката с печатните листа е толкова силна.

Нека *in fine* разгледаме актуалната ситуация по отношение на словото като литература, както и въпроса за автора и авторството. Ролан Барт и Мишел Фуко през 60-те години на миналия век изразиха съмнения към автентичността на фигурата на автора до степен, в която бе провъзгласена неговата метафорична смърт (Barthes 1977; Foucault 1984). Творецът според тях е отделен от своята творба: тя вече не е (само) негова. Метафоричното умиране на автора е предпоставка за раждането на читателя. Актът на писането, твърди Барт, вече не е в оригинално свидетелство на пишещия, а способността за селективност и аранжиране на фрагменти от страна на читателя. Настъпва хегемонията на интертексуалността. Надгробната плоча на автора не е гибел на неговата творба, а погребение на неговата фигура – текстът му продължава да живее в колаборация с други текстове и читателски трактовки.

Ала тук се появява една неизбежна аналогия. Изкуственият интелект също не е автор, той реално не създава, а само компилира информация. С какво тази ситуация е по-различна от „смъртта на автора“ на Барт? Изкуственият интелект е аналогичен на бриколяра на Клод Леви-Строс (bricolage – фр., случайна работа, неопределена професия; bricoler – занимавам се с каквото ми попадне). Според Леви-Строс да се прави *бриколаж*, означава да се извършва някаква дейност с отломки от предишни произведения. Не се търси изобретяването на нещо ново и оригинално, а колажирането, рециклирането на вече наличното в социокултурната среда (Hristova-Peeva 2008). Всъщност изкуственият интелект е *еманация на мъртвия автор*, най-пълнокръвно и неопровержимо превъплъщение на бриколяра, т.е. нищо ново и нищо безпрецедентно, а само валидация на вече съществуващото. ИИ и „читателят браконьер“ (Серто) правят едно и също: съшиват свят от цитати.

II

По отношение на втория въпрос – създава ли изкуственият интелект нова речева ситуация – е коректно първо да въведем понятиятата парадигма, която ще използваме като референтна точка. Когато използваме „ситуация на общуване“ или „речева ситуация“, имаме предвид комплекса от обстоятелства и взаимодействия, които изясняват кои са участниците в общуването (кой и на кого говори), къде и кога общуват (контекст и обстоятелства), защо общуват (каква е целта им), за какво говорят (темата). Тези елементи на взаимодействие описват *ситуацията на общуване или речевата ситуация*. Коммуникация, която е уместна за ситуацията на общуване, наричаме приемлива, а общуването чрез него – успешно. Нека да проследим как би изглеждала речевата ситуация, като съпоставим нейните елементи спрямо двата типа интеракция.

Елементи на речева ситуация	Човек спрямо човек (H2H)	Машина спрямо човек (M2H)
Участници	Човек и човек	Човек и модел за езиково възпроизводство
Контекст и обстоятелства	Социални, културни, исторически, политически	Виртуални, на база „мрежово знание“
Цел	Социопрагматична – ориентирана към комуникативно намерение, което преследват участниците	Прагматингвистична – насочена към информацията, която се носи от значението на самото послание
Тема	Двустранно мотивирана	Рефлексивна, зададена от човека

Може би най-важното наблюдение, което следва да отчетем, е фактът, че машината вече не е само средство за човешко общуване (computer-mediated communication), но може да бъде и участник в комуникативни взаимодействия. От сравнителната таблица е видно, че макар и парадигмата на общуване да не е изцяло антропоцентрична, а и технологична, то все пак комуникацията машина – човек формално отговаря на критериите за речева ситуация. Ако използваме широко популярната класификация на Верещагин и Костомаров (Vereshchagin & Kostomarov 1990), ще видим че машинните езикови модели покриват и ред функции, в които се реализира обществената природа на словото. От посочените четири може би единствено последната прави изключение:

– **комуникативна функция** – предаване на информация между участници в общуването;

– **когнитивна функция** – овладяване на знания, култура и езиков инвентар;

– **кумулятивна функция** – натрупване и запазване на информация за човешките постижения;

– **директивна функция** – въздействаща и формираща личността.

Съвсем друг е въпросът дали ситуацията на общуване от типа М2Н може да се счете за адекватна и пълноценна. При комуникацията между човек и машина липсва „договореността за общуване“ („conversational contract“, Fraser 1990), т.е. изключени са социолингвистичните фактори, които определят избора на подходящи комуникативни формули и съответните стратегии за прилагането им. На заден план остава „социологичният аспект на прагматиката“ (Leech 1983), отчитащ социалните отношения при осъществяване и интерпретация на речевата ситуация от участниците в нея. Изкуственият интелект не притежава „прагматичната компетентност“ (Kasper 1997), която включва съобразяването на социалната дистанция спрямо участниците в общуването, зачитането на социалната йерархия между тях, дори и умениято да знаеш кога да премълчиш. По тези причини се изтъква, че без такива умения „в областта на прагматиката протичането на успешна комуникация се поставя под въпрос“ (Hadzhikoteva 2005).

Също така, въпреки неговата „отзивчивост“, изкуственият интелект трудно може да встъпи като „партньор“ в общуването. С други думи – неговият принос в структурирането на дискурса е минимален, просто защото той (все още) не може да излезе от утилитарната си функция и да участва в пълноценно *кооперативно* общуване, основано на няколко максими (Leech 1983):

– **максима на такта** – да се съгласим или да замълчим;

– **максима на великодушието** – да намалим собствената си и да увеличим ползата на партньора в общуването;

– **максима на одобрението** – да редуцираме упреците и да засилим поощрението към другия;

– **максима на скромността** – да не налагаме мнението си и да не се изтъкваме;

– **максима на съгласието** – да преодолеем разногласията;

– **максима на симпатията** – да се поставим на мястото на другия и да разгърнем нашата амикабилност.

Изкушението да третираме изкуствения интелект в план на нова речева ситуация, както и на условие, което я детерминира, е разбираемо. Но не бива да рискуваме да придадем на историческата и техническата каузалност аура на фаталност. Безспорно ситуацияите и промените изискват някакво обяснение, но те не детерминират това обяснение. Същността на даден феномен изисква да се определи неговият произход, тоест да се изследват субектите на действие. В случая това не е изкуственият интелект, а индивидът, който взаимодейства с околните (хора и машини). С други думи, същността на новата речева ситуация не може да бъде изведена от нейните предпоставки и последствия, като се игнорират субектите на действие, т.е. хората. В крайна сметка, всеки автономно решава как ще взаимодейства с изкуствения интелект – дали ще се учи от него, или ще го обучава; дали ще търси готови и бързи решения, или ще проверява хипотези; дали ще бъде „дигитален творец“, или „дигитален потребител“.

III

Третият въпрос търси отговор дали ИИ се явява решаващ фактор по отношение най-важната функция на речта, а именно *мисленето*. Това, което позволява човешкото същество да бъде разграничено както от животното, така и от машината, е, че човешките същества мислят и дават изява на мисленето чрез език, на който се изразяват. Още от Античността терминът *logos* е двузначен – „слово“, но и „смисъл“. Тази етимологична диада разкрива идеята за иманентното тъждество между акта на речта и акта на мисълта. Чрез словото човек осмисля света. *Logos*, от една страна, служи за изговаряне, но от друга – за осмисляне на действителността, т.е. притежава вид магическа сила – не само да обяснява, но също да създава и надгражда реалност. Това е всъщност главната задача на словото, която се проявява „не субстанциално, а функционално; не чисто репродуктивно, а конструктивно. В този случай говорим не за „продукта“ на езика, а за неговата „енергия“ (Tsenkov 2022, р. 229). Накратко: ако елементът „мисъл“ липсва в него, то самото слово престава да е слово; профанизира се и губи „магическата“ си способност да създава и видоизменя действителност.

В този дух е показателен мисловният експеримент на Джон Сърл, наречен „Китайска стая“. Сърл говори за хипотетична ситуация, при която човек, който не владее китайски, е затворен в стая. В стаята има кутии с китайски символи (база данни) заедно с наръчник с инструкции за боравене със символите

(програма). Отвън стои друг човек, който може през процепа за писма да пуска вътре бележки с въпроси, написани на китайски. Като следва инструкциите в наръчника, този в стаята може да разгадае йероглифите и да отговаря адекватно на въпросите. Сърл твърди, че дори човекът отвън да остане с впечатлението, че води разговор с някого, който владее езика, онзи в стаята не разбира китайски. По същата логика, дори ако една машина се държи разумно и премине теста на Тюринг, от това не следва, че тя е разумна или че има „разум“ или „съзнание“ в човешкия смисъл на думата (Searle 1999, p. 115).

Големите езикови модели по-скоро разместват вербални символи по алгоритъм, по който те изглеждат привидно разбираеми. Но всъщност те не осмислят и не могат да тълкуват езиковите лексеми, които обработват (Winograd 1990, p. 187). ИИ е много добре информиран, но интелигентността не означава много информация. Необходимо е нещо повече, а именно да се „разбира“ значението на думите, които се манипулират. Да, ИИ може да направи превод, дори добър превод на стихотворение. Дори да съчини такова. Но даже да допуснем, че ИИ може под някаква форма да бъде поет, то неговите компилации на чужди мисли не го правят пророк, т.е. първоизточник на вяра, идеи и смисъл. В някои древни езици тези понятия са синоними – *vates* означава пророк и поет, каквито примери има. Нима този, който пише книги, не е проповедник, обръщайки се към всички хора от всички времена и места? По този повод Карлайл постулира: „Както по Омир все още можем да възстановим Древна Гърция, така по Шекспир и Данте подир хиляди години ще бъде все още отчетливо видимо каква е била Нова Европа във вярата и практиката си“ (Carlyle 1997, p. 113).

Съвсем удачно Уолтър Дж. Онг отбелязва: „Технологиите не са само външни пособия, но и вътрешни трансформации на съзнанието, най-вече когато се отразяват на словото“ (Ong 2002, p. 82). Новата техника безспорно изковава нов начин на мислене. Както печатната преса на Гутенберг също е създала. Но ключовата дума тук е *начин*, техниката не представлява самостоятелно мислене *per se*. Не мастилото и хартията дават смисъл на книгата, а нейната иманентна същност, творческата интенция и рецепцията на публиката. Да, Google и ChatGPT могат да набавят по-бързо и по-лесно информация, ergo да направят мозъка ни по-ленив, но могат ли да мислят, да вдъхновяват, да създават действителност, да мотивират, да провокират, да критикуват, да спорят, да се помиряват, т.е. могат ли да са нещо повече от една огледална авторефлексия?

Този въпрос е по-скоро подвеждащ, отколкото риторичен и изхожда от антропологически критерий. Хората, лишени от абстрактно мислене, тези, които приемат словото като утилитарен инструмент, а не като съзидателна и живителна сила, така или иначе не биха направили разлика между машинното и хуманното слово. Т.е. тук става дума за диференциация, изградена върху тип човешка фауна, говорим за онази личност, която винаги, при всякакви

обстоятелства и при всяка нова технология ще остане безчувствена към думите, индивид без *словоупование*. За него липсва смисъл в думите не защото техниката му го е отнела, а защото такъв за него изначално не е съществувал.

Напоследък все повече гласове алармират за пряката връзка между изкуствения интелект и ширещата се неграмотност. Образователните системи отчитат все повече трудността на младите хора да възприемат и артикулират текст. Това е контекстът, в който фалшивите новини се превръщат във водещ принцип, който конструира голяма част от информационния поток и формира медийната реалност (Petrova 2020; Petrova 2018). Да отчетем обаче, че неграмотността не е налице, защото заради машините слабо владеем езика. Неграмотността е отказ за мислене, съответно загуба на усещане за реалност, което води до липса на разум и деформирано съществуване. Ерик Вьогелин – един „забравен гигант“ и виден теоретик на тоталитаризма, проникателно забелязва връзката между масовата неграмотност и загубата на чувството за реалност в германското общество при появата на националсоциализма. „Има неграмотност сред хора, които могат да четат и пишат много добре, но които, доколкото става дума за разбиране на проблема на разума или духа или въпроса за правилното действие, за справедливостта, са напълно неспособни да схванат, понеже не го разбират“ (Voegelin 1999, p. 89). Автентичното наблюдение на Вьогелин, подкрепено също от значим изследовател на *Lingua Tertii Imperii* (езика на Третия райх) като Виктор Клемперер (Klemperer 2022) илюстрира, че *не възходът на Хитлер е причина за масовата неграмотност на германците, а обратно: отказът им да мислят и загубата на реалност са причини за неговия възход и за неграмотността*.

Именно критериите на мисълта следва да са водещи като предпоставка за компрометираното слово и изгубената реалност. Днес словото е „унижено“ не заради напредъка на изкуствения интелект. Когато критериите на мисълта са занижени или направо отсъстват, тогава се отваря бездната на нихилизма, която засмуква реалността. И тогава – „когато човекът банкрутира морално, една „втора реалност“ замества първата.“ (Znepolski 2023, p. 163). Но тук ясно трябва да подчертаем: фактът, че изкуственият интелект дава „втора реалност по заместване“, не означава, че той е отнел първата, тази на света, такъв, какъвто е. Това е изцяло човешки прерогатив.

Епилог

От скицираните примери и сравнителни съпоставки могат да се направят няколко извода под формата на хипотези.

1. Дори и безпрецедентността на изкуствения интелект да може да бъде приета за негова същност, то същността на изкуствения интелект не може да бъде приета за безпрецедентна по отношение на словото.

2. Доколкото общуването M2H покрива елементите на речева ситуация, то

следва да приемем, че е налице такава, която – независимо от волята и участието на отделния индивид – е нова и различна спрямо конвенционалната комуникационна парадигма.

3. ИИ не може да видоизмени единството на човешкия *logos*, защото не притежава самосъзнание и ценностен критерий.

ИИ не е безпрецедентно явление спрямо словото; той създава различна речева ситуация, с която рано или късно ще трябва да свикнем. Но същевременно ИИ нито може да отнеме, нито да даде смисъл. Защото не е автономно слово. Може и страхът от него да е разбираем, но не е основателен. Страхът е от нас самите. От нас зависи в каква степен ще му делегираме отговорността за *вземането на решения*. Това всъщност е най-сложната мисловна дейност и тя далеч не се изчерпва с обработката на огромно количество информация.

Затова не са прави алармистите и технофобите, които предупреждават, че заради ИИ можем да загубим словото, съответно и смисъла. Напротив – чрез технологиите то може да бъде съхранено. По време на Наполеоновата Египетска кампания през 1799 г. един войник случайно открива камък близо до град Розета край Нил. Оказва се, че това е първият епиграфски паметник, съдържащ древноегипетски двуезичен текст. Върху т. нар. Розетски камък са изписани три версии на указ, издаден през 196 г. пр.н.е. Горният и средният текст са написани на древноегипетски език, използвайки съответно йероглифи и демотическа писменост, докато долният текст е на старогръцки. Тъй като има минимални разлики между трите версии, Розетският камък се оказва ключът за разшифроването на египетски йероглифи. В наши дни базираната в Сан Франциско инициатива „Проект Розета“ работи с изкуствен интелект, за да бъде записан на никелов диск един и същ микроскопичен текст на хиляди езици. Целта на този съвременен „Розетски камък“ е да предпази от изчезване човешката реч. Въпреки необратимата забора на думите, дори и последният човек на земята да изчезне, чрез паралелните преводи от никеловия диск изгубените значения и звучения на хилядите езици биха могли да бъдат възстановени.

Грешат обаче и свръхентузиастите, които смятат, че ИИ ще ни даде универсални решения, в които да намираме смисъл. Няма алтернатива на човешкия мозък по отношение на взимането на решения. „Животът не може да се отстъпи – постулира Ортега-и-Гасет. И допълва: – Никой не може да ме замени в тази работа – да реша какво да правя“ (Ortega-i-Gaset 2017, p. 299). Изборите и решенията представляват най-постоянната и естествена човешка ситуация. Това е не само философски, но и медицински факт. Засега единствено екзекутивните функции, като висша мозъчна дейност на индивида, формират когнитивните процеси при дефинирането на цели, планирането, насоченото към целта действие, самонаблюдението, вниманието, инхибирането на реакцията и координирането на сложни познания и моторен контрол за ефективно из-

пълнение (вж. подр. Baudic, Dalla Barba, Thibaudet, Smagghe, Remy & Traykov 2006; Jurado & Rosselli 2007; Verbruggen & Logan 2008). Мисленето, съответно смисълът са все още човешка автономия.

Между желанието да бъдеш свързан, и кошмара да бъдеш изложен на показ, повечето хора от началото на XXI век като че ли предпочитат второто. Информацията, която сме „ипотекирали“ в полза на мрежата, е „майчиното мляко“, с което отглеждаме изкуствения интелект. Всъщност чрез нашите доброволно отстъпени речеви масиви, а не чрез някакво *мрежово, надчовешко метаслово*, ИИ се разраства и взаимодейства с нас. Засега той е само много добър компилатор, но не и интерпретатор или създател на слово и смисъл. Той не може да бъде *герой*, да дава „безкрайното спрежение на глагола *осъществявам*“ (Carlyle 1997, р. 40). Доколкото ИИ не е генератор, а само инструмент на човешкото мислене, то връзката между словото и смисъла не е застрашена. За да запазят традиционната самурайска култура, японците забраняват използването на огнестрелни оръжия за цели два века. Ако ограничим използването на ChatGPT, ще съхраним ли словото? Моралните стандарти, а не технологичната напредничавост определят бъдещето на човечеството (Thomsen in: The Bloomsbury Handbook of Posthumanism 2020, р. 341). Цивилизацията може да е в прогрес и упадък едновременно; тя не е „хакната“, а просто се променя. Технологиата може да *измести*, но не и да *замести* словото. Нека припомним на всички, вторачени в бъдещето: то може да се окаже древно. „Грешно е схващането – твърди И. Вайехо, – че всяка новост заличава и измества традициите. Бъдещето винаги напредва, гледайки през рамо към миналото“ (Vayeho 2023, р. 425).

Благодарности и финансиране

Това изследване е подкрепено от Фонд „Научни изследвания“ по изследователски проект № КП-06-Н80/3 „Център за изследване на виртуалната реалност към Философския факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“.

ЛИТЕРАТУРА

- ВАЙЕХО, И. 2023. *Безкраят в стрък тръстика. Изобретяването на книгите в античния свят*. София: Колибри.
- ВЕСЕЛИНОВ, Д. 2024. Лингводидактологични измерения на иновативната образователна среда. *Чуждоезиково обучение*. Т. 51, № 1, стр. 7 – 8.
- ЗНЕПОЛСКИ. И. 2023. *Тоталитаризмът. Хана Арент, Ерик Вьогелин. Реймон Арон*. София: Институт за изследване на близкото минало, Сиела.
- КАЛВИНО, И. 2023. *Ако пътник в зимна нощ*. София: Колибри.

- КАР, Н. 2012. *Под повърхността. Как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта*. София: ИнфоДар.
- КАРЛАЙЛ, Т. 1997. *Героите, преклонението пред героите и героичното в историята*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- КЛЕМПЕРЕР, В. 2022. *LTI: Lingua Tertii Imperii. Езикът на Третия Райх. Бележникът на един филолог*. София: Жанет 45.
- ОРТЕГА-И-ГАСЕТ, Х. 2017. *Човекът и хората*. София: Издателство „Захарий Стоянов“.
- ОРУЕЛ, ДЖ., 2021. 1984. София: Хелокон.
- ПЕТРОВА, С. 2018. Постистината – новите очертания на медийната реалност. *Култура. Памет. Идентичност*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“.
- ПЕТРОВА, С., 2020. Инфодемия, фалшиви новини и постистина. *Нота бене*, Т. 49, № 20. <http://notabene-bg.org/read.php?id=1015>.
- ХРИСТОВА-ПЕЕВА, Н. 2008. Обучението по литература като бриколаж. *LiterNet*, No.12/2008, Retrieved on 1 Marc 2023, at: https://liternet.bg/publish16/n_hristova/obucheniето.htm#1a.
- ХАДЖИКОТЕВА, М. 2005. Мултимедийните продукти в обучението по чужд език: Прагматико-семиотични аспекти. *Приложна лингвистика и методика на чуждоезиковото обучение*, НБУ, Т. 6, стр. 184 – 189.
- ЦЕНКОВ, Н. 2022. *Триумфът на масите*. София: Колибри.

REFERENCES

- BACON, FR. 2000. *The New Organon*, ed. Lisa Jardine and Michael Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARTHES, R. 1977. *Image Music Text*. London: Fontana Press.
- BAUDIC, S., DALLA BARBA, G., THIBAUDET, M. C., SMAGGHE, A., REMY, P., & TRAYKOV, L. 2006. Executive function deficits in early Alzheimer's disease and their relations with episodic memory. *Archives of clinical neuropsychology*, vol. 21, no. 1, pp. 15 – 21.
- CALVINO, I. 2023. *Ako putnik v zimna nosht*. Sofia: Kolibri [in Bulgarian].
- CARLYLE, T. 1997. *Geroite, preklonenieto pred geroite i geroichното v istoriyata*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian].
- DOMÍNGUEZ, J. 2016. *The Janus Hypothesis in Don Quixote: Memory and Imagination in Cervantes*, In: *Cognitive Approaches to Early Modern Spanish Literature*, edited by Isabel Jean and Julien Jacques Simon. Oxford: Oxford University Press, pp. 74 – 90.
- EISENSTEIN, L.E. 1980. *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- FOREMSKI, T. 2012. Report: 51% of Website Traffic is 'Non-human' and Mostly Malicious. In: *ZDNet*, 3 March 2012. <http://www.zdnet.com/blog/foremski/report-51-of-web-site-traffic-is-non-human-and-mostly-malicious/2201>
- FOUCAULT, M. 1984. *The Foucault Reader*. New York: Penguin.
- FRASER, B. 1990. Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*, no. 14, pp. 219 – 236.
- GUNKEL, D. J. 2012. Communication and artificial intelligence: Opportunities and challenges for the 21st century, In: *communication+ 1*, vol. 1, no. 1.
- HADZHIKOTEVA, M. 2005. Multimediiinite produkti v obuchenieto po chuzhd ezik: Pragmatiko-semiotichni aspekti. In: *Prilozhna lingvistika i metodika na chuzhdoezikovoto obuchenie*, NBU, no. 6, pp. 184 – 189 [in Bulgarian].
- HARARI, Y.N. 2023. Yuval Noah Harari argues that AI has hacked the operating system of human civilisation. *The Economist*.
- HILTZ, S. R. and KERR, E. 1982. *Computer-Mediated Communication Systems: Status and Evaluation*. New York: Academic Press.
- HRISTOVA-PEEVA, N. 2008. Obuchenieto po literatura kato brikolazh. *LiterNet*, No.12/2008, Retrieved on 1 Marc 2023, at: https://litenet.bg/publish16/n_hristova/obuchenieto.htm#1a [in Bulgarian].
- JURADO, M. B., & ROSSELLI, M. 2007. The elusive nature of executive functions: A review of our current understanding. *Neuropsychology review*, no. 17, pp. 213 – 233.
- KAR, N. 2012. *Pod povurhnostta. Kak internet vliyaе varhu cheteneto, misleneto i pametta*. Sofia: InfoDar [in Bulgarian].
- KASPER, G. 1997. *Can pragmatic competence be taught?*. <http://www.nflrc.hawaii.edu/NetWorks/NW06/>.
- KLEMPERER, V. 2022. *LTI: Lingua Tertii Imperii. Ezikut na Tretiya Raih. Belezchnikut na edin filolog*. Sofia: Zhanet 45 [in Bulgarian].
- LEECH, G. 1983., *Principles of Pragmatics*, London: Longman.
- ONG, J. W. 2002. *Orality and Literacy*. New York: Routledge.
- ORTEGA-I-GASET, H. 2017. *Chovekut i horata*. Sofia: „Zaharii Stoyanov“ [in Bulgarian].
- ORWELL, DZH. 2021. 1984. Sofia: Helikon [in Bulgarian].
- PETROVA, S. 2018., *Postistinata - novite ochertania na mediynata realnost. Kultura. Pamet. Identichnost*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.
- PETROVA, S. 2020. Infodemia, falshivi novini i postistina. *Nota bene*, vol. 49, no. 20. <http://notabene-bg.org/read.php?id=1015>.
- RAYMOND, J. 2005. *The Invention of the Newspaper: English Newsbooks, 1641 – 1649*. Oxford: Oxford University Press.
- SEARLE, J. 1999. “The Chinese Room” in *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, ed. R. A. Wilson and F. Keil. Cambridge, MA: MIT Press.

- THE BLOOMSBURY HANDBOOK OF POSTHUMANISM, 2020. Edited by Mads Rosendahl Thomsen and Jacob Wamberg. London: Bloomsbury Academic.
- TSENKOV, N. 2022. *Triumfat na masite*. Sofia: Kolibri [in Bulgarian].
- VAYEHO, I. 2023. *Bezkrayat v struk trustika. Izobretiyavane na knigite v antichniya svyat*. Sofia: Kolibri [in Bulgarian].
- VESELINOV, D. 2024. Lingvodidaktologichni izmerenia na inovativnata obrazovatelna sreda. *Chuzhdoezikovo obuchenie*, vol. 51, no. 1, pp. 7 – 8.
- VERESHTCHAGIN, E.M., KOSTOMAROV, V.G. 1990. *Language and culture. Linguo-stranovedenie in teaching Russian as foreign language*. Moscow.
- VOEGELIN, E. 1999. Hitler and the Germans (Collected Works of Eric Voegelin, Volume 31). University of Missouri.
- VERBRUGGEN, F., & LOGAN, G. D. 2008. Long-term aftereffects of response inhibition: memory retrieval, task goals, and cognitive control. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, vol. 34, no. 5, pp. 1229 – 1235.
- WIENER, N. 1988. *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. Boston: Ad Capo Press.
- WINOGRAD, T. 1990. “Thinking Machines: Can there be? Are we?” in *The Foundations of Artificial Intelligence: A Sourcebook.*, ed. Derek Partridge and Yorick Wilks. Cambridge: Cambridge University Press.
- ZNEPOLSKI, I. 2023. *Totalitarizmut. Hana Arent, Erik Viogelin, Reimon Aron*. Sofia: Institut za izsledvane na blizkoto minalo, Siela [in Bulgarian].

BETWEEN HOMER AND CHATGPT (IS ARTIFICIAL INTELLIGENCE AN UNPRECEDENTED PHENOMENON TO SPEECH)

Abstract. The article aims to trace the impact that artificial intelligence has on the contemporary communication paradigm. The relationship between the “large language models” (LLM) and the speech, its sense and the current speech situation is investigated. Elucidation of this relation is revealed by suggesting answers related to the questions of whether artificial intelligence is an unprecedented phenomenon to speech; how artificial intelligence is integrated into a new speech situation; does artificial intelligence disrupt the unity between “word” and “sense”?

Keywords: artificial intelligence; an unprecedented phenomenon; speech; speech situation; sense

✉ **Dr. Nikolay Tsenkov**

ORCID iD: 0000-0001-9024-1067

South-West University

66, Ivan Mihaylov

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: n_tsenkov@abv.bg